

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь — бакалавр

на тему: «**Мова українських граматик початку ХХ ст. (на матеріалі праць В. Сімовича та О. Синявського)**»

Виконала: студентка 4 року навчання
Спеціальності
035 Філологія

Березняк Яна Володимирівна

Керівник **Дика Л.В.**

кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 202_ р.

Зміст

Скорочення	3
Вступ	4
Розділ 1. Історичне тло розвитку стандарту української мови.....	9
1.1. О. Потебня як новатор в укладанні букварів	9
1.2. Процес усталення української літературної норми на початку ХХ ст. й у період Визвольних Змагань (1917-1920 рр.).....	14
Розділ 2. Мова «Практичної граматики української мови» В. Сімовича ...	22
Розділ 3. Мова «Порадника української мови» О. Синявського	31
Висновки	37
Список використаних джерел	38
Додатки	43

Скорочення

«Практична граматики української мови» В. Сімовича — Граматика;

«Порадник української мови» О. Синявського — Порадник;

ХФШ — Харківська філологічна школа;

ВУАН — Всеукраїнська Академія Наук;

Дод. — додаток.

Вступ

У першій третині ХХ століття відбувалися визначальні для української мови процеси. У нестабільні часи Визвольних змагань 1917–1920-х років українська мова почала поширюватися в тих суспільних сферах, в яких раніше не могла прислужитися через заборони й обмеження Російської імперії. Збереженням української мови слід завдячувати мовознавцям і дослідникам, які працювали й у період дії Валувєвського циркуляру (1863) та Емського указу (1876), особливо, за словами Шевельова, трьом стовпам українського мовознавства «дореволюційних часів»: Павлу Житецькому (1836–1911 рр.), Костеві Михальчуку (1840–1914 рр.) й Олександрю Потебні (1835–1911 рр.) [32, С. 9]. Їхню працю перейняли й продовжили на початку ХХ століття мовознавці, яким випало присвятити свою діяльність усталенню й кодифікації української мови. Серед визначних постатей того періоду — Василь Сімович та Олекса Синявський. Вони народилися й сформувалися як особистості й дослідники в різних частинах країни, належали до різних напрямків мовознавчої школи, проте обидва долучилися своїми визначними працями до розвитку й усталення українського літературного стандарту й української лінгвістичної термінології. Як слушно зауважив Шевельов, літературна мова не може сформуватися завдяки впливам однієї людини — вона «виростає з співпраці визначних і менш визначних сучасників і з переємності досвіду й змагань поколінь» [32, С. 16]. Ці слова, на нашу думку, є найбільш лаконічним і влучним описом відносин, що пов'язують праці Василя Сімовича і Олекси Синявського. У рамках цього дослідження ми спробуємо поглянути на мовні особливості граматик цих мовознавців крізь призму сучасної української літературної мови.

Метою дослідження є спроба на окремих мовознавчих працях — а саме підручниках з української мови — дослідити маленький проміжок формування українського літературного стандарту й простежити, як цей стандарт змінювався з плином часу й під впливом політичних чинників, зокрема

подальших заборон, обмежень і репресій. Оскільки в сучасному українському дискурсі активно обговорюється питання української ідентичності, невід’ємним аспектом якої є мова, **актуальність** цього дослідження полягає в тому, щоб реактуалізувати постаті визначних українських мовознавців, чиї імена намагалися вилучити з історії через наукову достовірність і велику цінність їхнього наукового доробку для розвитку української мови.

Завданнями цього дослідження є:

— простежити загальне історичне тло, на якому відбувалися кодифікаційні й освітні процеси на території України;

— визначити передумови, завдяки яким формувалися принципи укладання навчальних матеріалів, зокрема букварів і граматики;

— класифікувати мовний матеріал Граматики Василя Сімовича й Порадника Олекси Синявського за мовними рівнями, а лексичний матеріал — за сферами вживання, використовуючи тодішні й сучасні словники української мови;

— простежити уживаність певних лексем чи фонетично відмінних від сучасних варіантів цих лексем, які на сьогоднішній день вважаються стилістично забарвленими чи зійшли на периферію письмового вживання як діалектні чи застарілі.

Об’єктом дослідження є «Практична граматика української мови» (1918) Василя Сімовича й «Порадник української мови» (1922) Олекси Синявського. У тексті нашого дослідження ми для зручності будемо об’єднувати ці праці під одним словом «граматики» або «підручники», беручи за основу визначення граматики Василя Сімовича: «[...] граматика нічого *не приписує*, вона самовільно нічого *не творить*, *не укладає* сама, а тільки збирає все те, що в мові є, сортує, розбирає, звідкіля що взяло ся та куди належить — словом: із усього цього матеріялу, що в мові є, *складає закони* і більш нічого! [...] граматика освідомлює з законами мови так, як фізика з законами природи, географія з законами творення землі і т. д.» [21, С. 11; виділення автора].

Предметом дослідження є особливості правопису обох граматик, а також їх фонетичні, лексичні, орфографічні й синтаксичні риси, розглянуті в діяхронії і з погляду сучасного українського мовного стандарту.

Дослідження було здійснено за допомогою описового й порівняльного **методів** аналізу.

Зауважуємо, що, аналізуючи письмовий мовний матеріал, ми маємо відстежувати трансформації відповідних його елементів саме в письмовому вжитку, не торкаючись усної мовної практики, з огляду на те, що саме на письмі починається й відбивається кодифікація стандарту літературної мови. Це підкріплюють слова Василя Сімовича: «Розумієть ся, що *всі* люди балакають *правильно*. Кожне слово в народі, кожна форма — усе *правильне*. В кожному селі, в кожному місті правильно балакають, але тільки для *того села, чи міста*. І салдат, що вийде з війська, теж правильно балакає по салдацьки, для себе. *Кожний для себе балакає — правильно*. І задля того можна й скласти граматику кожного села, чи міста, можна найти закони (хоч як не тяжко!) в салдацькому жаргоні. Тільки ж це непотрібне. Усюди потрібне *єднання*, потрібне воно й тут. Тому то як ми щонебудь творимо *на письмі*, то вживаємо такої мови, щоб була нам усім спільна, вживаємо *письменницької* говірки, *письменницької* мови» [21, С. 12–13]. Для аналізу динаміки вживання лексем ми скористалися текстовою базою Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК). Корпус містить понад 130 тисяч текстів різних жанрів авторства близько 30 тисяч авторів [2]. Тексти охоплюють період у два століття (з 1816 по 2022 р.), і на їх основі система може створювати графіки, які відобразатимуть частотність вживання запропонованої лексеми, а також порівняльні графіки, на яких можна буде побачити збільшення чи спади частоти вживання двох (чи більше) лексем у порівнянні між собою, і зробити висновки щодо того, яка з них панувала в узусі в певні роки й періоди.

Біографічні нариси й огляд наукової і педагогічної діяльності Василя Сімовича знаходимо в працях і доповідях Ю. Шевельова [32; 33] й Іл. Свенціцького [18]. На «Практичну граматику української мови» у рік її

видання публікує рецензію Володимир Дорошенко: окрім вказівок на численні переваги Граматики, автор робить ще й кілька зауважень стосовно низки правил, з якими не погоджується, а саме щодо уживання Сімовичем діалектних форм («Не кожда уживана в народі форма добра саме для літературної мови, в якій треба остерігати ся льюкалізмів і взагалі всього, що тхне жаргоном» [5]) і правила уживання і-/й- та у-/в- на початку слова з метою збереження милозвучності («Рекомендувати скрізь і завсїгди тримати ся сього “закону”, як се робить автор, сам стисло його придержуючи ся, значить заводити непотрібну мертвечину, вганяти живу мову в прокрустове ложе» [5]). Ґрунтовним і клопітким дослідженням мови й, зокрема, термінології праць Василя Сімовича присвячена низка статей і докторська дисертація дослідниці Ірини Козелко. Мовознавиця переважно зосереджується на аналізі термінів на позначення службових частин мови [12], фонетичній термінології [10], морфологічній терміносистемі й принципах розробки лінгвістичної термінології [11] тощо. Дослідженню синтаксичної термінології у Граматиці Сімовича присвятила свою статтю Ірина Матушак [16]. Таким чином аспекти терміновживання й термінотворення в «Практичній граматиці української мови» Василя Сімовича не залишилися без уваги й були належним чином опрацьовані.

Що стосується дослідження мови праць Олекси Синявського, то знаходимо переважно статті, присвячені поглядам мовознавця на кодифікацію української мови. Це питання висвітлено в доробках дослідниць Ольги Черемської, Наталії Карікової, Ірини Марушкевич тощо. Наталія Карікова у своїй статті подає аналіз поглядів мовознавця на найбільш дискусійні мовні питання 20-х років — зокрема щодо роду запозичених іменників, засобів творення ступенів порівняння якісних прикметників, активних дієприкметників теперішнього часу тощо, — порівнюючи їх з думками інших українських лінгвістів, зокрема й Василя Сімовича [9]. Ольга Черемська у своїй розвідці робить спробу проаналізувати мовну особистість Олекси Синявського на основі його наукового доробку [27]. «Учена звернула увагу на процес формування мовної свідомості видатного українського мовознавця, виокремивши мовні явища,

характерні для різних мовних стилів і періодів діяльності науковця як мовної особистості» [9, С. 40]. Також знаходимо в Ольги Черемської праці, присвячені загальному процесові кодифікації української мови в період 20-30-х рр. ХХ ст. [28].

У цьому ж дослідженні ми зосередимося здебільшого на мові самих Василя Сімовича й Олекси Синявського, зокрема на систематизації лексичного мовного матеріалу їхніх праць з погляду сучасного стилістичного поділу.

Історичне тло розвитку стандарту української мови

О. Потебня як новатор в укладанні букварів

Ольга Черемська вважає, що найважливішим чинником, що сприяв нормалізації і кодифікації української мови в 20–30-тих рр. ХХ ст., була «неперервність лінгвістичних традицій ХФШ. Харківські мовознавці Б. Грінченко, О. Синявський, Л. Булаховський, М. Гладкий, М. Йогансен, О. Курило, М. Наконечний, К. Німчинов, С. Смеречинський, М. Сулима, Б. Ткаченко — спадкоємці науково-теоретичних підходів до вивчення й опису мовних явищ, започаткованих ученими ХІХ ст.» [28, С. 200]. Окрему увагу хочемо приділити Олександрю Потебні, його ставленню до української мови, його баченню майбутнього мовного стандарту і його новаторському підходу у справі укладання навчальних матеріалів, який знайде своє логічне продовження у педагогічних працях наступних поколінь мовознавців.

Серед причин, через які Потебня не публікував свої праці українською мовою, слід вважати не лише Валуєвський циркуляр 1863 р. й Емський указ 1876 р. (хоча ми не можемо заперечувати їхнього впливу — оголошення Циркуляру майже збігається з виходом перших публікацій мовознавця). Так само причиною був той стан речей, що панував в науковому й освітньому процесах в другій половині ХІХ століття: вся освіта, від шкільної до вищої, провадилася російською мовою; всі навчальні матеріали й наукові публікації так само видавалися російською. Для розвитку української наукової мови й термінології не було можливостей. [31, С. 461]

У своїх «Спогадах й замітках про Потебню» Микола Сумцов згадує, що Потебня передбачав панування російської мови в науковому вжитку ще «може років сто, а що буде далі, не варт гадати, бо вгадати далеку будучину не можна». У цих словах Шевельов вловлює сподівання Потебні на розвиток української наукової мови в майбутньому, що врешті незадовго після почало втілюватися в

реальність завдяки зусиллям багатьох мовознавців наступних поколінь. [31, С. 462]

«Свій патріотичний обов'язок українця він убачав тільки в тому, щоб сприяти збереженню української мови і тим простелити шлях її майбутньому усамостійненню». [31, С. 463] Як пише Шевельов, те, що Потебня писав свої наукові праці російською мовою, «не сприймалося ним трагічно», оскільки той у своїй автобіографії завдячує бажанням займатися науковою працею саме своїй українській ідентичності й зацікавленням у дослідженні української мови. [31, С. 464]

Щодо того, яким бачив Потебня сам стандарт української літературної мови, то в його наукових доробках не було виявлено безпосередніх тверджень з цього приводу. Шевельов пропонує шукати відповідь на це питання у висловленнях Потебні українською мовою. Тож мовознавець окреслює кілька джерел, за якими ми можемо судити про Потебневе бачення стандарту: численні українські фразеологізми, які він вживав у своїх листуваннях; чимало записаних Потебнею українських народних пісень (більшість з яких, однак, зазнали редагування й стандартизації у виданнях Дмитренка й О. Балліної в Петербурзі); кілька перекладених Потебнею пісень з «Одіссеї» Гомера і, що, здавалося б, найбільше мало би наблизити нас до розуміння його поглядів на мовну норму, — складений Потебнею, вірогідно, 1862 р. Буквар для недільних шкіл. [31, С. 466].

Ця праця не була видана за життя науковця, оскільки 1862 р. діяльність недільних шкіл була заборонена. За кілька років Потебня передав рукопис Василю Гнилосирову в надії, що праця колись стане у пригоді. У 1899 р. Буквар був опублікований як історичний документ, а 1917 р. на його основі був складений і виданий у Полтаві Український буквар авторства Софії Русової. Оригінальний текст Потебні містив цифри від 1 до 100, абетку (лише голосні) і взятий переважно з українського фольклору словесний матеріал чотирьох типів: окремі слова, прислів'я і приказки, народні загадки й фрагменти з народних пісень. Русова у своєму доповненому виданні пояснює вимову кожного звука за

допомогою зображень, додає переліки назв днів тижня, місяців, пів року й збільшує кількість матеріалу для читання, зокрема кількома віршами Т. Шевченка [7].

Щодо матеріалу для читання, зібраного Потебнею, то доведено, що більшість загадок, прислів'їв і приказок мовознавець взяв із праці Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше». Численні виправлення Номисевого варіанту написання могли би свідчити про незгоду мовознавця з Номисевим уживанням української мови й навести нас на погляди самого Потебні, проте Шевельов, беручи для прикладу матеріал на літеру *щ*, знаходить лише чотири незначні випадки незбігу з Номисевим варіантом, які він пояснює випадковими недоглядами в суміші із впливом українських говірок південно-східного наріччя, в середовищі яких виріс Потебня. З того він робить висновки, що Буквар — це лише «мозаїка» цитат Номиса, котра ніяк не свідчить про погляди на стандарт літературної мови самого Потебні.

Однак єдиною частиною Букваря, яку можна вважати, як висловився Шевельов, «автентично потебнянською», є частина з окремими словами. Проаналізувавши її, Шевельов робить висновок, що «мовний стандарт, установлений і пропагований Потебнею, спирався на південносхідні українські говірки, можливо з легким нашаруванням північних рис, що може пояснюватися біографічним походженням Потебні з Роменщини» [31, С. 468–469].

Мова Потебневого Букваря не виходила за межі тогочасного мовного стандарту, встановленого поколінням письменників і письменниць, що дебютували в шістдесятих: Леонідом Глібовим, Марком Вовчком, Олексою Стороженком, Олександром Кониським, Матвієм Номисом, Ганною Барвінок, Іваном Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним тощо. Проте слід звернути увагу на новаторство цього букваря на тлі інших букварів, що активно видавалися в період з 1857 до 1862 рр., до заборони недільних шкіл. В січневому випуску журналу «Основа» за 1862 р., у статті «Наські Граматки» (автора не зазначено) було згадано про видання п'яти граматик за попередній рік та ймовірної

підготовки до видання ще двох. У статті йдеться: «Кожна граматка, чи буде вона написана новим, чи старосвіцьким способом, повинна вести до своєї мети якнайлегше» [17, С. 226]. І саме в цьому критерії, за аналізом Шевельова, полягає відмінність Потебневого Букваря від усіх інших, зокрема Шевченкового. У своєму букварі Шевченко в матеріалі для читання наводить переклади чотирьох псалмів, останній з яких настільки насичений церковнослов'янськими, що «не було б далеко від правди, якби ми сказали, що це, власне, не український текст, а українсько-церковнослов'янський чи церковнослов'янський української редакції» [31, С. 472]. А далі подано три молитви, вже цілком написаних церковнослов'янською. Українською в них могла би бути хіба що вимова, жодним чином не відображена в орфографії текстів. Єдиною частиною Шевченкового Букваря, цілком вільною від церковнослов'янських, були 13 приказок в кінці. Окрім біднішої репрезентативності живої української мови й заскладного для початківців матеріалу, Буквар Шевченка мав ще один недолік — систематичну непослідовність у написанні слів, що є критичним для такого виду праць [31, С. 474].

Як пише Шевельов, відмінності між букварями Шевченка і Потебні були зумовлені й різницею поколінь: в той час, як над старшими укладачами граматик ще тяжіла українська барокова традиція й «романтичні поривання», Потебня, молодший на 21 рік за Шевченка, вже орієнтувався на народну мову й на фольклорну традицію, більше керуючись прагматичними міркуваннями [31, С. 473]. Пізніше на цих тенденціях сформується етнографічна лінгвістична школа, до якої належатиме й Василь Сімович. Головним критерієм гарної граматики, як і О. Потебня, Сімович вважав саме доступність навіть для недосвідченого читача, що прагне оволодіти українською мовою. Він керуватиметься цим принципом і в укладанні власних граматик, і в редагуванні Порадника Синявського. Як бачимо, Потебня у своїй педагогічній праці відійшов від релігійності й підібрав доступний і близький до народної мови матеріал для читання, і хоч його праця була опублікована набагато пізніше від

року написання, все ж наукова тенденція укладання граматик пішла його шляхом.

Процес усталення української літературної норми на початку ХХ ст. й у період Визвольних Змагань (1917-1920 рр.)

Емський указ 1876 р. і його доповнення 1881 р. унеможливили функціонування української мови у сферах культури, мистецтва, книговидання, публіцистики, освіти й науки, залишаючи їй місце лише в побутовому спілкуванні й переважно серед селянства (що ж до сфери судочинства й адміністрування, то українською мовою в управлінських установах не послуговувалися ще починаючи з кінця 18 ст. [33, С. 12]). Заборони й офіційно закріпленій за українською мовою статус російського діалекту відбивалися на її престижності й створювали навколо неї уявлення — перш за все, серед її носіїв, — як про мову неосвічених, «мужицьку» мову [33, С. 15]. Через брак освіти й повну відсутність навчальних матеріалів українською рівень безграмотності серед українців за переписом 1897 року становив 80%, що лише приблизно відображало дійсність стосовно ситуації в селі [33, С. 15], а самі селяни старалися переходити у спілкуванні на російську, соромлячись української мови як ознаки неосвіченості. У своїх спогадах Чикаленко зазначав, що це стало причиною того, що деякі батьки протестували проти заснування українських початкових шкіл [33, С. 16].

Заборони на вживання української мови в суспільних сферах впливали на вибір мови й у приватному житті. Українська, почута в розмовах інтелігенції, так само розцінювалася як ознака нижчого суспільного прошарку, а послідовне її вживання в побуті сприймалося як свідомо опозиція владі й Імперії, що могло мати наслідки як для кар'єри, так і для життя [33, С. 16]. Також, на думку Шевельова, ключовим чинником, що не давав українській мові розповсюджуватися серед освічених верств населення, була «повна відсутність україномовної чи бодай прихильно наставленої до української мови буржуазії», що не лише знижувало статус мови, а й позбавляло її економічної підтримки [33, С. 17]. За згадками у художніх творах, листами й спогадами письменників (Чикаленка, Лесі Українки тощо) Шевельов робить висновок, що і такі великі

міста, як Київ, Одеса, Харків, і менші — Полтава, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Лисавет (на момент написання — Кіровоград, зараз — Кропивницький), Олександрівське (нинішнє Запоріжжя) — активно піддавалися русифікації, і на початок 20 ст. більшість населення цих міст уже розмовляли російською, хоча за 40 років до того мовна ситуація була кардинально іншою [33, С. 17]. Селяни, якщо і продовжували розмовляти українською, послуговувалися говіркою своєї території, а літературна мова вживалася переважно на письмі [33, С. 18].

Головним завданням українського мовознавства другої половини 19 століття Шевельов вважав «нормалізаторську працю: впорядкування й узгодження правопису і узгодження його регіональних відмін, збирання словникового матеріалу, критика мови окремих творів того чи того письменника» [32, С. 10]. У період Визвольних Змагань, завдяки змінам у політичній ситуації на території України, у мовознавців з'явиться можливість продовжити працювати над усталенням українського літературного стандарту й над поширенням грамотності серед населення. Здобутки мовознавців кінця XIX століття заклали підвалини для того, аби мовознавці першої половини XX століття могли «зводити мури» [32, С. 10].

Період Визвольних Змагань позначився тим, що досі заборонена й обмежена Російською Імперією українська мова через політичні події дістає можливість поширюватися на ті сфери життя, у яких до того превалювала або й мала цілковиту монополію російська мова: «[...] по майже двостолітній перерві українська мова стає мовою законодавства, адміністрації, війська і зборів», збільшується кількість українських шкіл, українських видань [33, С. 90].

Затверджена Центральною Радою Конституція від 29 квітня 1918 р. була складена українською мовою, проте в ній зовсім не висвітлювалося питання щодо статусу української чи будь-якої іншої мови [33, С. 84]. Поширенню української мови в новоутвореній Українській Народній Республіці не надто приділяли увагу через брак часу й нестабільне політичне становище уряду, що вимагало безперервного збройного протистояння [33, С. 88].

Що стосується української освіти в часи правління Центральної Ради, то на рівні реалізації бракувало і навчальних матеріалів, і кваліфікованих кадрів. Через низький статус мови багато батьків протестувало проти введення в школах навчання українською, хоча з квітня 1917 р. це було офіційно дозволено російським Тимчасовим Урядом. В учительських семінаріях вводили курси української мови, літератури, історії та географії, а у вищих школах засновували кафедри української мови, літератури, історії і права. Збільшувалася й кількість гімназій, проте, окрім вище перерахованих предметів, навчання у більшості шкіл залишалося російською мовою [33, С. 91]. Виданням шкільних підручників опікувалося приватне «Товариство шкільної освіти», засноване в березні 1917 р., а просвітницькою діяльністю серед дорослих займалися «Просвіти», яких за підрахунками налічувалося близько 5 тисяч [33, С. 91–92]. Як підсумовує Шевельов, «організація шкільництва в добу Центральної Ради відбувалася без поспіху, помірковано, з розрахунком на поступовий успіх протягом років» [33, С. 92].

За режиму Гетьманату українська мова, незважаючи на жвавий культурний розвиток — публікації періодики, видання книжок тощо, — мала менше шансів на здобуття престижу й розповсюдження, оскільки новостворений уряд складався більшою мірою з росіян, вороже налаштованих до української автономії і незалежності [33, С. 88]. Можна вважати, що освітня політика за правління Скоропадського кардинально не змінила свого вектору: уряд сприяв появі нових українських навчальних закладів, зберігаючи при тому наявні російські [33, С. 92]. Проте в цей період була заснована Академія Наук, Національна бібліотека й інші державні установи, що мали забезпечити зростання престижу української мови й опікуватися її кодифікацією. Шевельов називає період правління Гетьманату найбільш спокійним серед усіх режимів, що мали місце на території України під час Визвольних Змагань, «хоч з мовного погляду його характеризували сильні російські впливи на всіх щаблях державного апарату» [33, С. 89].

У часи панування Директорії діяльність уряду так само, як і в часи Центральної Ради, зводилася до дипломатії та збройного опору зовнішнім і внутрішнім ворогам, що не надто дозволяло зосереджуватися на освітніх процесах.

Кількість українськомовної преси зростала в геометричній прогресії і в 1918 р. налічувала більш ніж 200 назв (порівняно з однією сотнею в 1917 р.) [33, С. 93]. За наведеними Шевельовим даними, в Україні в той час виходило близько 30 щоденних газет, читацька аудиторія яких у сумі сягала приблизно 100 тисяч осіб [33, С. 94]. Тематика періодичних видань і репрезентованість політичних партій стрімко розширювалися, проте через економічну й політичну нестабільність багато видань проіснували недовго, а якість тих, що протрималися довше, була часто сумнівною. «З одного боку, преса поширювала знання мови і сфери її вжитку в щоденному житті, а з другого — вона підривала престиж мови, друкуючи не завжди грамотні, недостатньо відредаговані матеріяли» [33, С. 95].

В рази збільшувалася й кількість видавництв і виданих книжок: 1917 р. видано близько 700 назв, 1918 р. — більш ніж тисяча, а 1919 р. — знову близько 700 (порівняно з 1911 р., коли було видано лише 242 назви); число видавництв у 1918 р. сягнуло сотні. Через великий попит на книжки видавнича справа стала прибутковою, а отже рівень видань не завжди був високим, а то й належним.

Окрему увагу приділяли виданню шкільних підручників. Як зазначає Дмитро Дорошенко, задля ефективнішого поширення українських видань Міністерство освіти просунуло закон, який скасовував митний податок на ввезення будь-яких українських книжок, друкованих закордоном. Він був чинним до 1 червня 1919 р., а в червні 1918 р. Рада Міністрів виділила 2 мільйони карбованців на видання шкільних підручників [6, С. 369]. У 1918 р. видано Граматику для першого року навчання С. Черкасенка і Воронця накладом 950 тисяч примірників, а також численні читанки й задачники в накладах десятками, а декотрі — сотнями тисяч примірників [6, С. 369]. Того ж

року в м. Раштат (Німеччина) виходить «Практична граматики української мови» Василя Сімовича, а 1919 перевидається у Києві. Показчик Червінського й Дикого наводить на той період 59 назв робіт, які позиціонували себе як посібники для вивчення української мови у школах чи самостійно (Шевельов нагадує, що за попередні сто років книжок такого призначення вийшло всього 11) [33, С. 96]. Середній обсяг таких видань становив близько пів сотні сторінок, лише 13 з них мали більш ніж сто сторінок, «і тільки роботи І. Огієнка — як і роботи Сімовича закордоном — понад двісті» [33, С. 96]. Перш за все, потреба освітніх закладів у навчальних матеріалах — як для дітей, так і для дорослих, — а також у фахівцях, що володіють українською мовою, спонукала науковців і викладачів до укладання підручників, граматик і порадників з мови. Шевельов наводить серед укладачів також імена Івана Бойкова, Корнія Буйного, Петра Горещького, Григорія Іваниці, Михайла Мироненка, Миколи Осипова, Миколи Перегінця, Миколи Наконечного, Івана Трояна, М. Трохименка, Івана Шалі, котрі «заслужують щонайменше на згадку», хоч і праці їхні були різної якості [32, С. 11].

За 1917–1919 рр. виходить і чимало словників. Шевельов наголошує на тому, що лише у сфері словникарства, на його думку, вдалося досягти певної завершеності завдяки виданню «Словаря української мови» Бориса Грінченка (1907 р.): «Хоч він і був базований на діалектних матеріалах, але в певному доборі, продиктованому критерієм бодай мінімальної придатності їх у літературній мові, а до того ж — і це головне — перепущених через сито загальноукраїнської фонетики й морфології», тож своє «нормалізаторське завдання виконав» [32, С. 10]. До укладання словників долучилися такі постаті, як Овсій Ізюмов, Іван Шаровольський, Сергій Іваницький, Федір Шумлянський, Майк Йогансен, Микола Наконечний, Кость Німчинов, Борис Ткаченко й інші [32, С. 11]. Шевельов звертає увагу на те, що кількість російсько-українських словників перевищувала кількість українсько-російських аж уп'ятеро — це могло свідчити про те, що російськомовне населення робило кроки до переходу

на українську мову в побуті, що, відповідно, збільшувало попит і на підручники з української мови.

Окремою справою було укладання термінологічних словників для різних наукових галузей: з медицини, фізики, хімії, природознавства, географії, військової справи, технологічні, математичні, правничі тощо — їх за декілька років вийшло кілька десятків [33, С. 97].

Проте поспіх у виданні навчальних матеріалів і словників був зумовлений і самим станом української мови. «Десятиліттями, а то й століттями виключена з багатьох сфер життя, вона мусіла за короткий час виповнити утворені прогалини. Мова потребувала стандартизації/нормалізації й — до певної міри штучного — заповнення прогалин [...]. Словниковий запас, фразеологію й термінологію треба було устійнити, а нерідко й доповнити, використовуючи розмовну практику, діалекти, історичні джерела, іншомовні запозичення чи будуючи новотвори» [33, С. 97]. Вважаємо, саме з цієї причини лексика тогочасних граматик може здатися стилістично еkleктичною на сьогоднішній погляд (про що йтиметься далі).

Що стосується джерел, з яких науковці брали матеріал для заповнення прогалин в термінології, Шевельов на основі своїх спостережень наводить дві тенденції: романтизм історичний і романтизм етнографічний. Прихильники історичного романтизму запозичували термінологію з часів козацької держави XVII ст., що відбивалося переважно на сферах державного управління й військовій справі. Таким чином прагнули створити адміністративну й військову номенклатуру національного походження — незважаючи на те, що більшість цих термінів походило з тюркських мов [33, С. 99]. У тих сферах мовного вжитку, де історичний романтизм мало чим міг прислужитися, застосовували принцип етнографічного романтизму, що полягав у черпанні мовних ресурсів з діалектних запасів. «Для відсутніх у народі понять треба поступово надавати нового значення відомим словам або творити нові терміни, беручи за підставу поширені в сільській мові морфеми» [33, С. 100]. Проте для того, аби ходити по селах і збирати етнографічний матеріал, як пропонував професор ботаніки

Олександр Яната [13], не було часу, тож тодішня термінологія складалася «з елементів народних (зафіксованих у різних словниках, зокрема у словнику Грінченка), з елементів, уживаних у Галичині, а також і запозичених з інших мов (західноєвропейських і російської)» [33, С. 100]. Василь Сімович у своїй Граматиці послуговувався принципами етнографічного романтизму, спираючись у творенні нової термінології на елементи народної мови [11, С. 125].

На рахунок кодифікації українського правопису, в той час, коли Україна вперше за той період опинилася під російською окупацією, при Міністерстві освіти була створена правописна комісія, що складалася з Івана Огнієнка, Агатангела Кримського і Євгена Тимченка, і 24 травня 1918 р. були затверджені запропоновані комісією «Найголовніші правила українського правопису», що були надруковані 1919 р. в Києві після публікації в журналі «Вільна українська школа» [33, С. 98]. Вони містилися на вісьмох сторінках і торкалися лише найбільш дискусійних питань. Того ж року при Всеукраїнській Академії Наук була заснована Комісія складання словника української живої мови, яку очолював той же А. Кримський і до постійного складу членів-редакторів якої у 20-х роках належав Олекса Синявський [9, С. 40].

Провідними нормалізаторами української літературної мови у 20-х рр. Шевельов вважав Миколу Сулиму й Олексу Синявського. Основним завданням у кодифікації було перебороти діалектні впливи, що розхитували норму, схиляючи в бік говірок на різних територіях. «Усі сходилися на традиції Шевченка, але цієї традиції не вистачало навіть для поетичної мови нових часів, не кажучи вже про мову наукову або ділову» [32, С. 12].

Після дослідження мови українських класиків (Синявський — мови Сковороди, Котляревського, Шевченка; Сулима — мови Шевченка, Лесі Українки, Тесленка, Хвильового), викладених у «синтетичній, хоч і конспективній» праці Сулими «Історія української літературної мови» розпочалася «вже практична праця над усталенням норм літературної мови в її поодиноких ділянках» [32, С. 14].

У тридцятих роках ХХ ст. більшість українських мовознавців були репресовані радянською владою: ув'язнені, заслані або знищені. «Усю працю проголошено національно-шкідницькою», доробки мовознавців було вилучено й заборонено цитувати [32, С. 11]. Під заборону потрапили й праці Василя Сімовича [11, С. 123], а Олекса Синявський був заарештований і страчений 1937 р. Наслідки цих дій радянської влади й подальша політика русифікації не могли не позначитися на розвиткові й функціонуванні української мови й літературного стандарту. «Але, незважаючи на всю безоглядну суворість, безжальність і сліпоту терору, після деяких вагань усе істотне з усталеного Синявським збереглося до сьогодні» [32, С. 15]. Ми ж у цьому дослідженні спробуємо вибірково виділити ті особливості, котрі навпаки — через політику русифікації чи з інших причин не затрималися в літературному стандарті. В подальших розділах ми простежимо, в який саме період ті чи інші фонетичні риси чи окремі лексеми, вживані Сімовичем і Синявським, починають виходити на периферію письмового вжитку чи трансформуватися в більш звичні для сучасних носіїв української мови варіанти.

Мова «Практичної граматики української мови» В. Сімовича

Перше видання «Практичної граматики української мови» було опубліковано в м. Раштат у Німеччині в 1918 р. Підручник базувався на матеріалах лекцій, які Василь Сімович читав для українських полонених в Австрії і Німеччині [11, С. 116]. Вона «була призначена для полонених українців, солдатів російської армії усіх губерній від Прута до Кубані й Самари на сході, та до Холму й Люблина на заході. Цій масі робітників, селян, міщан та де-не-де учителів і дрібки інтелігентів треба було подати нелегкий предмет граматики в такій формі, щоб вони “зрозуміли цю гарну, бо живу, науку”» [19].

Дослідниця доробку Сімовича Ірина Козелко описує його дві праці, «Практичну граматику української мови» і «Граматику української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (Ляйпціг, 1921 р.), як «навчальні посібники, які укладені з орієнтацією на систему української мови як взірцеву, що наповнені значною мірою націоцентричними ілюстраціями із джерел літератури, етнографії, подають мовні явища та термінопоняття фонетики, морфології та синтаксису, частково морфеміки та словотвору у доступному і структурованому форматі» [11, С. 116]

Сам Сімович поетично завершує передмову до своєї Граматики сподіванням, яке висловлював свого часу Потебня: «Пускаючи в світ оцю практичну граматику, я нічого більш не бажаю, як тільки того, щоб вона прислужила ся доброму ділу, щоб із неї читачі набрали ся поваги до рідної мови, щоб, пізнавши її закони, впевнили ся в тому, що вона й гарна, й багата й формами, й словами, **й що вона має такі завдатки розвитку, що нею вискажеш усі найглибші думки й найтоньчі почування!**» [21, С. 8; виділення наше].

Сімович зазначає, що більшість мовознавчої термінології для своєї граматики він запозичив зі шкільних граматик «австрійської України», а саме з граматик свого вчителя Степана Смаль-Стоцького, оскільки ті «дуже гарні й легко дають ся навіть малограмотній людині, а крім того ще й тому, що вони

майже всі прийняли ся по граматах і на російській Україні» [21, С. 16]. А решту термінів, за їх відсутності у Смаль-Стоцького, за словами Сімовича, автор Граматики вигадав власноруч.

Аналізуючи мову Граматики, почнімо з того, що сам текст написаний Желехівкою. За визначенням Григорія Півторака, риси цього фонетичного правопису зумовлені впливами діалектних рис галицьких говірок [18]. Ми наведемо ці риси й підкріпимо їх прикладами з Граматики:

- 1) написання літери *ї* на місці *і*, що витворилося з [ѣ], як у словах *мені, всі, цікавиці, ніде, наразі, передусім, у селі, у місті* тощо.
- 2) Постфікс *-ся* пишеться окремо від дієслова: *думало ся, поширив ся, обікласти ся, вдало ся* тощо.
- 3) Так само окремо від інфінітивів пишуться особові форми дієслова (й)няти або допоміжні дієслова (*-му, -меш, -ме* тощо) у складній формі майбутнього часу недоконаного виду: *перечитувати муть, напирати ме, пливти ме, ставити муть* тощо.
- 4) Позначається м'якість *л* в запозичених словах: *плян, матеріали* тощо.
- 5) Апостроф перед йотованими голосними після губних не ставиться: *Наддніпровя, пять, девять, зясувати*. Сімович не тільки опускає написання апострофа, а й вживає окремі слова, в яких звук [j] переходить в [н`]: *памнять, імня, мнякий*. (Цю рису його мови критикує у своїй рецензії Дорошенко [5]).
- 6) Вибуховий *g* в іншомовних і запозичених словах передається через *г*: *географія, група, терманські, англійська, емітрація, інтелігенція, етнографічні, драмататург, газета* тощо.

Відходить Сімович від правопису Желехівського лише за трьома пунктами:

- 1) наявність подовжених приголосних в іменниках середнього роду 2-ої відміни (*почуття, завдання* тощо);
- 2) суфікси *-ський, -цький* пом'якшуються на письмі (*сербо-хорвацька*);

3) апострофа після префіксів на приголосний перед йотованим та о, за винятком губних, не зафіксовано.

Серед інших фонетичних рис, імовірно, зумовлених походженням автора Граматики й, відповідно, на той час усталеними в західноукраїнському варіанті літературної мови, спостерігаємо суфікс -іщ(-їщ-) при утворенні простої форми вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників: *цікавіщі, найважніщими, ясніщі, давніщими, пізніще, живіщою, свіжіщою, барвніщою, принадніщою* тощо [24, С. 40]. Також систематичною є трансформація суфікса -к- у -ч- (а не -ш-) при утворенні вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників: *найнизчий* (від ‘низький’), *найшвидчий* (від ‘швидкий’), *вузьчий* (від ‘вузький’) тощо. Той самий перехід -к- в -ч- стосується й вживаних Сімовичем слів *улегчити, иньчий*. У Граматиці руської мови Смаль-Стоцького й Гартнера ця фонетична риса не кодифікована [24, С. 40].

Як це видно з обох граматик (і Сімовича, і Синявського), на той час правила милозвучності в тому вигляді, в якому ми їх знаємо сьогодні, не були зафіксовані. Спостерігаємо збіг двох [j] (*граматика й як, й яке, вияснює й освідомлює*), ширше вживання сполучника *та*, де Сучасний правопис вимагає вжити сполучник *й* (*осоружне та дике*) і відсутність обов’язкового і єдино правильного сполучника *і* у випадку протиставлення (*живі й мертві*) [26, С. 18–19]. Так само помічаємо вживання прийменника *в* зі словами, що починаються на в- або сполуки приголосних з -в- (де Правопис 2019 р. вимагає прийменника *у* [26, С. 17–18]): *в творах, в вимові* тощо. Спільними рисами для мови обох Сімовича й Синявського є також вживання закінчення -и в називному відмінку множини й родовому відмінку однини іменників третьої відміни (*пам’яті*), а також вживання и- замість і- на початку слів: *иньчий, инакше*. Окремо слід виділити написання слова «солдат» і похідних від нього: *салдат, салдачина, по салдацьки, салдацький* тощо (про вживання цієї лексеми йтиметься далі).

Серед морфологічних особливостей спостерігаємо закінчення -ий (а не -ей) в родовому відмінку множини іменників жіночого роду (*дітий, людий, речий,*

тонкостий, цілий), а також закінчення -ів замість нульового закінчення в родовому відмінку множини іменників жіночого роду (*буквів, легенів*).

Що стосується лексичних особливостей, то в Граматиці Сімовича можемо знайти безліч лексем, які на сьогоднішній день вийшли з ужитку в науковій сфері й тепер функціонують лише як одиниці розмовного мовлення. Деякі стали рідковживаними й у побуті. Багато з них у новіших словниках (Словник української мови в 11-ти томах (1970-1980); Словник української мови у 20-ти томах — до слова *преференція*; з 2010) мають позначки «діалектне», «застаріле», «розмовне», «рідковживане» тощо.

Серед лексем, що в сучасних словниках мають позначку «діалектне», натрапляємо на слова *поука* (повчання), *прислуга* (послуга), *ручити* (ручатися), *вияснювати* (пояснювати); з позначкою «розмовне» — *гляди* (дивись), *багацько*, *балакають*, *змішувати* (плутати), *поволеньки* (потроху), *подибати ся* (трапитися), *провіряти* (перевіряти) тощо.

Розглянемо детальніше вживання лексем в діяхронії за допомогою графіків.

Наприклад, занепад форми *багацько* в письмових текстах, згідно з аналізом корпусної бази, почався ще в 30-х роках ХІХ ст. Ледь не цілковито це слово зникає з письмового ужитку вже в 70-х роках ХІХ ст., тож вживання цього слова Сімовичем у граматиці можна вважати поодиноким випадком [дод. 1].

Сімович уживає дієслово *розпоряджає* («українська мова розпоряджає формами») без постфікса -ся, в той час як на сьогодні більш популярною є саме загально-зворотне¹ дієслово *розпоряджатися*, а перший варіант позначений у СУМ-11 як рідковживаний. На графіку бачимо, що сплески вживання першого варіанту припадають на 1900-ті й першу половину 1940-х, а після початку 1950-х це слово майже виходить з ужитку. Натомість другий, більш звичний нам варіант починає набувати популярності після 80-х й остаточно витісняє стару форму після 2000-х [дод. 2].

Сімович уживає слово *лічити ся* («треба було з тим лічити ся») у значенні «враховувати щось, рахуватися з чимось». Ні Словник української мови в 11-ти

¹ За теорією Виноградова [3, С. 188].

томах, ні СУМ-20 не подають цього значення. У Словнику Бориса Грінченка ця лексема розтлумачена через російське слово *считаться* в першому значенні й через староукраїнське *лѣчиться* («лікуватися») в другому. Можемо припустити, що слово в тому значенні, в якому його вживає Сімович, скальковане з російського *считаться з кем-то*, проте складним для пояснення лишається те, чому вжито саме *лічитися*, а не *рахуватися*. За статистикою ГРАКу, і дієслово активного стану *лічити*, і зворотнє дієслово *лічитися* активно витісняли з ужитку в текстах синоніми *рахувати* й *рахуватися* в період з 30-х по 60-ті рр. XIX ст., а з 60-х ці два варіанти, з тими чи іншими відхиленнями, вживаються з однаковою частотністю аж до початку XX ст. З другої половини 1900-х слово *лічити(ся)* поступово витісняється на маргінес варіантом *рахувати(ся)* [дод. 3,4]. За допомогою системи пошуку Concordance у ГРАКу ми проаналізували частотність вживання лексеми *лічитися* саме у значенні «враховувати, рахуватися з чимось». Усього вдалося знайти 16 випадків вживання, переважно в художніх текстах, іноді в публіцистичних, один раз — в релігійному, і ще один раз — у науковому (у праці Юрія Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус»). Найбільше згадок припало на перші половини 20-х (6 разів), 30-х (тричі) і 80-х (ще тричі) років XX століття. Діапазон усіх інших поодиноких згадок розтягнувся від 1891 р. й аж до 2009 р. (частотність вживання в давніші періоди ми не брали до уваги). Що ж до регіонального походження авторів, що вживали цю лексему, тут теж не вдалося виокремити закономірності. Хіба що троє з дванадцяти осіб, авторство яких встановлено, походять зі Львівщини — це Степан Томашівський (1922), Василь Бобинський (1932) і Євген Коновалець (1980) (у дужках подано роки вживання лексеми «лічитися» в їхніх текстах). Території походження й проживання усіх інших авторів варіюються від Волині й Рівненщини до Харківщини й Луганщини — хіба нема у цій вибірці письменників з північних регіонів [дод. 5].

З усього вище наведеного можемо зробити висновок, що дієслово *лічитися* у значенні «враховувати» не є оказіоналізмом Сімовича, оскільки періодично

траплялося в письмовій практиці (хоч переважно не науковій) впродовж великого часового проміжку, а також воно не зафіксовано територіально за певним ареалом поширення, що може свідчити про його успішне входження в загальноукраїнський узус, хоч і з неможливістю витіснити більш відомий на сьогодні варіант *рахуватися*.

Дієслово *уложити* («граматику уложено») позначено у СУМ-11 як «застаріле» або «діалектне». Дієслова *уложити* і *укласти* мають пропорційно протилежну динаміку вжитку: з 1890-х до 1910-х перше є однозначно поширенішим, у 1910-х вони стають рівнозначними, і, починаючи з кінця 1930-х, друге виривається вперед, а перше — ледь не остаточно виходить з ужитку [дод. 6].

Не зафіксованим ні в СУМ-20, ні в СУМ-11 є дієслово *освідомлювати*, хоча, окрім того, що його вживає Сімович, у корпусі українських текстів зафіксовано 103 випадки його вживання [2]. Ми знаходимо це слово в Практичному словнику синонімів української мови Святослава Караванського. Він подає два синоніми, з яких можемо визначити значення лексеми: 1) розкривати очі; 2) освічувати, просвічувати [8]. Проте в конкордансі ГРАКу ця лексема має ширший діапазон значень [дод. 7]. Наприклад, у кількох випадках вона вживається як модифікований варіант дієслова *усвідомлювати*: «Я не знаю, чи **освідомлює** сам собі Винниченко спорідненість своїх поглядів з комунізмом та большевизмом, але своєю “Соняшною машиною” він, безперечно, подає їм руку помочи [...]»² [виділення тут і далі наше] [14, С. 85]. Ще одне значення — «ознайомлювати з чимось, повідомляти про щось»: «Недавно по газетах промайнула звістка, що полтавське земство закупило у великому числі примірників брошуру Гр. Коваленка: “Як треба боронитися від холери”, щоб роздавати її (брошуру) по селах Полтавщини і таким способом **освідомлювати** **людність з цею страшною хворобою**» [25, С. 1]. Саме в такому значенні вживає це дієслово і Сімович: «[...] граматика вияснює й **освідомлює нас із тим**, чому ми так кажемо, а не инакше» [21, С.11]. Статистика ГРАКу дозволяє

² Леонтович В. М. Літературні спостереження. III. 1928 р.

побачити, що піки найактивнішого вживання цієї лексеми (якщо активним вживанням можна назвати шість зафіксованих на письмі випадків на один мільйон слів за рік) припадають на 1910-ті й другу половину 1930-х – першу половину 1940-х. З другої половини 40-х років ХХ ст. ця лексема майже остаточно виходить з ужитку, окрім поодиноких вживань, що остаточно зникають з початком ХХІ ст. [дод. 8].

Прикметник *конечний*, який вживає Сімович, СУМ-20 подає з позначкою «застаріле» й відсилає до статті слова *доконечний*, що тлумачиться як «обов'язковий, неодмінний; неминучий». Згідно з графіками ГРАКу, лексема *конечний* абсолютно превалювала над варіантами *доконечний* та *обов'язковий* в письмовому вжитку в період з 1910-х до другої половини 1920-х. Варіант прикметника *доконечний* ми беремо до уваги лише через тлумачення словника, оскільки це слово, згідно зі статистикою ГРАКу, переважало над іншими двома лише в 1933-ому році й ще два роки в 70-х роках попереднього століття. Лише в 1909-ому, 1946-ому й двічі на початку 50-х років ця лексема була вживана з конкурентною частотністю порівняно з іншими двома варіантами, тож не дуже зрозумілим є те, чому в статті до цього слова в СУМ-20 також не подано позначки «застаріле». Уживання прикметника *конечний* систематично починає іти на спад з 1924-го року, проте він паралельно вживається з прикметником *обов'язковий* аж до 1986-го року. У ХХІ ст. ця форма майже остаточно занепала й була витіснена іншими синонімічними прикметниками [дод. 9].

Простежмо динаміку вживання препозиціоналізованого прислівника *побіч*. Бачимо, що, окрім поодиноких сплесків уживання синоніма *поряд* в першому десятилітті ХХ ст., *побіч* є в десятки разів уживанішим. З початку 20-х і аж до другої половини 30-х ці дві форми змагаються за частотність в узусі й з певними коливаннями вживаються паралельно. У 1938-му, 1942-му й 1949-му роках панівним варіантом знову стає *побіч*, проте з другої половини 40-х років це слово занепадає й остаточно уступає місце більш звичному нам варіанту *поряд* [дод. 10, 11].

Вживання і походження мовознавчої термінології Сімовича є більш дослідженим питанням, ніж його персональна лексика, тож ми не будемо приділяти багато уваги терміносистемам. Найповніше цю тему розкрила дослідниця Ірина Козелко. У вживаній Сімовичем морфологічній термінології мовознавиця вбачає тяглість української термінологічної традиції, оскільки «термінологічний апарат морфології вчені почали розробляти ще до початку ХХ ст.» [11, С. 126]. Козелко вважає, «що найпоширенішим афіксальним способом творення термінів морфології у “Практичній граматиці української мови” В. Сімовича є суфіксальний спосіб» [11, С. 129] і у своїй праці наводить низку найпродуктивніших для термінотворення суфіксів, якими користується Сімович, а також менш уживані суфікси, які «створять у “Практичній граматиці української мови” В. Сімовича поодинокі морфологічні терміни. Такий факт говорить про обізнаність вченого із ресурсами, якими розпоряджалося словотвірне термінотворення на початку ХХ ст.» [11, С. 132]. Також у її доробку проаналізовані терміни-композиції й дво-, три-, чотири- й п'ятикомпонентні аналітичні терміни, структуровані за принципом частиномовної належності компонентів і їх комбінаціями [11]. Ми ж лише хочемо звернути увагу на назви органів артикуляційного апарату, які в першій третині ХХ ст. також відрізнялися від сучасних: *мовні прилади* (органи мови), *дишниця* (трахея, бронхи) [15, С. 216], *голосниці* (резонатори — [1]; у словниках *голосниця* — гортань, діалектне), *гортанка* (кадик, діалектне), *горішне і долішне становище язика, спідні і верхні зуби* тощо.

Також Сімович доволі часто вживає фразеологізми, що не притаманно сучасному науковому стилю: *бояли ся граматики як вогню, відрізняти зерно від полови, проломлювати перші льоди* тощо.

Спостерігаються певні відмінності від сучасних правил орфографії. Наприклад, сучасні правила переносу не дозволяють залишати одну літеру на попередньому рядку, як це робить Сімович (*у-країнської*); неунормоване і вживання дефіса й роздільне написання часток (*все таки, чимнебудь, щонебудь, таксамо*). Незвичною для сучасного читача є і тенденція писати назви

мешканців міст чи територій з великої літери: *Наддніпрянці, Полтавець, Борзенець, Киянка* тощо.

Як бачимо, мова Граматики Сімовича має багато відмінностей як від сучасної правописної традиції, так і від сучасного лексичного запасу літературної мови. Звичайно, це зумовлено вже більш ніж столітнім часовим розривом, але й так само мало вплив діалектне середовище, в якому формувався мовознавець, а також його приналежність до етнографічного напрямку лінгвістичної школи.

Мова «Порадника української мови» О. Синявського

Як пише Ольга Черемська, «мовна свідомість О. Синявського формувалася на межі XIX – XX ст. у живомовному середовищі південно-східного наріччя» [27, С. 5]. На відміну від мовознавців етнографічної школи (А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило у своїх ранніх працях, М. Гладкий, С. Смерчинський, І. Огієнко й В. Сімович), що спиралися в термінотворенні на народну мову й фольклор, О. Синявський (разом з М. Сулимою, М. Наконечним і тією ж О. Курило (в пізніших працях)) належав до поміркованих пуристів, що «передбачали ширші можливості для постійного збагачення й оновлення мови — живе мовлення, здобутки інших мов, суспільно-політична й виробнича сфери» [28, С. 203].

Зауважмо, що саме Василь Сімович був редактором «Порадника української мови» Синявського. У своїй передмові «Від Редакції» мовознавець зазначає, що його внесок у цю працю полягав у тому, щоб «унаочнити, унагляднити, зробити її ще більше з педагогічного боку практичною», адже «хоч який у ній ясний і доступний виклад — то все ж не всяк, хто знає тільки москальську мову, чи якусь говірку української, розбереться, де й чого йому шукати [...]» [20, С. III; виділення автора]. Сам текст Порадника, за словами Сімовича, залишився в основному без втручань редакції, проте були здійснені певні зміни в термінології: наприклад, Сімович замінив термін польського походження *речівник* на *йменник*, оскільки перший вибивався б із загальної терміносистеми («не може бути “дієіменника”, якщо немає “йменника”» [20, С. IV]). Винятком стала лише одна поправка — стосовно вживання суфікса *-ічн-* при творенні прикметників від іменників на *-ік*, *-іка* в запозичених словах, — яка була змінена «в дусі Академії». У тексті так само залишено місце для розбіжностей у поглядах редактора й автора [20, С. IV].

Різняться й розрахунок авторів на потенційне коло читачів. Якщо Сімович при укладанні граматики вбачав своїх головних читачів серед робочого класу й

селянства, то Синявський орієнтувався на «теперішнього українського інтелігента, вихованого, звичайно, на неукраїнській мові, але ходюю подій поверненого народові, примушеного знати його мову в потрібному для інтелігента розмірі» [20, С. VIII].

Як тільки закінчиться редакторське слово Василя Сімовича й почнеться передмова Олексі Синявського, сучасний читач помітить різницю між мовними традиціями цих учених, оскільки вони й походять з різних територій, і належать до різних ідеологічних напрямків лінгвістичної школи. Хоч редакторські зауваги написані Сімовичем уже не Желехівкою, як «Практична граматика української мови», проте різницю між галицькою і середньонаддніпрянською традиціями вимови можна простежити хоча б за словами *педагогічний* і *морфологія* (у Синявського *морфологія*, *інтелігенція* тощо). Також у Пораднику бачимо вже звичний для нас суфікс -іш- (а не -іщ-, як у Сімовича) при творенні простої форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників: *уважніше*, *серйозніше* тощо. Порадник Синявського написаний більш звичною для сучасників мовою і за принципами правопису, і за лексичним складом, оскільки його мова спирається на говори південно-східного наріччя. Проте так само, як і в Граматиці Сімовича, зберігаються написання в запозичених словах -ія- замість -іа- (*геніяльний*, *матеріал*, *неофіційальний*, *фіялка*), м'якого л (*лямпа*) тощо. Також спостерігаємо в обох мовознавців написання назв осіб за місцем проживання з великої літери: *Болгари*, *Татари*, *Серби*, *Вірмени*, *Мурини*, *Галичане* тощо. Спільне з мовою Сімовича й закінчення -и в називному відмінку множини й родовому відмінку однини іменників третьої відміни: *книжності* (Р. в.), *суперечності*, *протилежності*, *вартості* (Н. в., мн.). Так само, як і в Сімовича, бачимо невенормоване із сучасного погляду вживання еднального сполучника *і* (*й/та*) (*слова й явища*, *стирає й колись*, *диференціяція й інтеграція*, *поглиблює й індивідуальне*) і прийменників *у/в* (*в формі*, *в сфері*), а також менш уживаний в науковій мові на сьогоднішній день варіант сполучника *з* (*зо старою*).

Далі детальніше розглянемо вживання в мові Синявського окремих лексем. Бачимо в Пораднику, як і в Граматиці Сімовича, таке саме написання лексеми *салдат* через *a* (як і *ганчар*, *монастир*, *шаравари*). За даними ГРАКУ, написання через *a* переважало над сучасним (через *o*) до 1934 р. У 1942 й 1949 рр. зафіксоване паралельне вживання варіантів *салдат* і *солдат* на письмі, проте після початку 50-х написання через *o* остаточно витісняє написання через *a* [дод. 12].

За правилом Порадника, слід вживати закінчення *-e* в називному відмінку множини іменників із суфіксом *-ан/-ян-*: *селяне*, *міщане*, *християне*, а також у слові *люде*. Візьмімо для аналізу останній іменник з переліку. Бачимо, що варіанти написання *люди* і *люде* змагаються між собою доволі тривали час. У 1875–1885 рр. переважає написання із закінченням *-и*, з 1888 по 1897 рр. — навпаки. Періодом з більш-менш однаковою частотністю обох варіантів є перші десять років ХХ ст. й окремо 1920 р. З початку 20-х років варіант *люде* поступово занепадає, і вже з 1934 р. ГРАК фіксує десятки, а далі одиниці написання із закінченням *-e* проти сотень випадків написання із закінченням *-и*. З другої половини 50-х варіант *люде* майже не фіксується на письмі [дод. 13]. Цей випадок свідчить про те, що наведене правило відбивало тогочасну традицію, проте не змогло закріпитися в тенденціях (припускаємо, зокрема й через політику русифікації).

Інше правило — написання буквосполук *-ере/-еле-* між приголосними — вже є звичнішим для сучасного носія української мови, проте на той час під нього підпадало і слово *келіх*. Сучасний варіант написання через *и* переважає в такі періоди: 1928–1932 рр., 1947–1952 рр. і 1956–1960 рр. У 1961 р. варіант *келіх* різко активізується: 34 випадки (*келіх*) проти 15 (*келіх*) на один мільйон слів. І ще один сплеск спостерігаємо в 1996 р.: 11 разів (*келіх*) проти 15 (*келіх*). Звичне сучасникам написання з *-и*, судячи з графіку, завжди мало деяку перевагу, проте з 1955 р. остаточно витісняє наведений у правилі Синявського варіант (окрім вище описаного винятку в 1961 р.) [дод. 14].

Синявський пише лексеми *maximum, usus* латинкою. Це свідчить про те, що ці слова на той час належали до варваризмів і ще не були засвоєні українською мовою. Статистика ГРАКу фіксує досить мало випадків уживання цього слова в текстах, проте ми можемо побачити, що лексема *узус*, написана кирилицею, була вжита на письмі ще в 1871 році, й не один, а цілих шість разів. З початку ХХ століття спостерігаємо поодинокі вживання латинського варіанту *usus*, і тільки з 1943 р. повертається й остаточно закріплюється його кириличне написання [дод. 15]. Щодо статистики вживання латинізму *maximum*, то в ГРАКу це слово вперше зафіксоване в 1886 р. й писалося воно лише латинкою до 1918 р. Цей варіант написання ще повертав собі популярність у 1922 й 1927 рр. і вживався нарівні з адаптованим кириличним варіантом у 1954–1957 рр., проте з 1919 р. його різко й майже остаточно витісняє адаптоване написання кирилицею [дод. 16, 17]. Як бачимо, ці слова з'явилися в українських текстах в один період, проте їм знадобився різний проміжок часу на адаптацію. Ми можемо пов'язати це з тим, що лексема *узус* є мовознавчим терміном і функціонує переважно в науковій сфері, тоді як лексема *максимум* позначає звичне для пересічних мовців поняття, тож вона швидше увійшла до побутового вжитку й зараз знайома більшості сучасних носіїв української мови.

Мовознавець вживає дієслово *признаватися* (до чогось) у значенні «визнавати свою приналежність до якоїсь спільноти»: «признаються до однієї народності». Бачимо, що значення, яке могло би підходити за контекстом, фіксує Словник Грінченка: «Признавать, признать что своимъ». Безпосередньо це значення вже не зафіксоване в пізнішому СУМ-11 (у СУМ-20 ще немає цієї статті), проте низку наближених до нього значень бачимо в четвертому параграфі словникової статті: «впізнавати в комусь кого-небудь» і «виявляти свою прихильність до кого-небудь, не цуратися когось». Ця низка значень подається з позначкою «розмовне». Через багатозначність лексеми ми не можемо проаналізувати, коли це дієслово перестають вживати саме в значенні, наведеному Грінченком, однак, судячи з того, що сучасніший словник вже не містить його, можемо зробити висновок, що форма і зміст лексеми

трансформувалися (в СУМ-11 дієслово *признаватися* з додатком (до чого) класифіковано або розмовним, або діалектним).

Незвичним сучасному читачеві буде й дієслово *пособляти*, що є зафіксованим і в Словнику Грінченка, й у СУМ-11 і СУМ-20 — однак в останніх двох уже з позначкою «розмовне». За допомогою ГРАКу простежуємо, що найбільша кількість вживань цього слова зафіксована в 1901 й 1916 рр., а далі ця лексема має дуже низький — якщо не нульовий — коефіцієнт вживаності на письмі [дод. 18]. Можливо, нам слід зарахувати її до категорії росіянізмів, яку Ольга Черемська відзначила як характерну для мови праць Синявського. Так само можна вважати росіянізмом і вживане Синявським *посередничати* (в тексті вжито дієприслівник теперішнього часу *посередничачи*). Цю лексему СУМ-11 і СУМ-20 також подають з позначкою «розмовне».

Незвична ситуація склалася із вживанням частки *ледве*. У Синявського вона звучить як *ледви*. Словник Бориса Грінченка поруч із цією лексемою фіксує ще дві паралельні форми — *ледві* і *ледво* (але не *ледви*) — і подає її з позначкою «народне». СУМ-11 подає варіант *ледве* як єдино можливий в літературній мові, а СУМ-20 повертає викинуту попереднім словником форму *ледві*, проте вже з позначкою «застаріле». Це саме той випадок, коли кодифікаційні процеси не передбачили, не зреагували або не змогли повпливати на ситуацію, що склалася в мовному вжитку. За даними корпусу саме форма *ледви* виявилася найбільш конкурентоспроможною порівняно із зафіксованими Грінченком *ледві* й *ледво*. А в певні проміжки (1888–1896 рр., 1913–1920 рр. і 1938–1945 рр.) цей варіант уживався на письмі нарівні з найбільш популярним *ледве* [дод. 19]. Однак після 1946 р. *ледви* витісняється з узусу — як і дві інші «народні» форми Грінченка, — і варіант *ледве* стає єдино вживаним. Схоже, що СУМ-11 просто зафіксував той єдиний варіант, який на момент формування словника панував у письмовому вжитку, а СУМ-20 з невідомих нам причин віддав данину раніше вживаній, проте найменш популярній з усіх варіантів частки *ледве* у письмовій практиці.

Синявський вживає прислівник *рівнобіжно*. За СУМ-11, *рівнобіжний* — «те саме, що паралельний». За ГРАКом простежуємо, що тривалий час ці два прислівника вживалися з більш-менш однаковою частотністю. Лише 1915 р. жодного разу не зафіксовано слова *паралельно*, а в 1923 і 1955 рр. навпаки — спостерігаємо аномальні сплески його вживання, в той час як частотність вживання *рівнобіжно* в ті роки дорівнює нулю або наближається до нього [дод. 20]. Ситуація з прикметниками *рівнобіжний* і *паралельний* приблизно та сама [дод. 21]. З другої половини 50-х до другої половини 70-х *паралельно* й *паралельний* однозначно переважають. У першій половині 1970-х відбувається коротке відродження прикметника *рівнобіжний* (і, відповідно, похідного від нього прислівника), проте з початку другої половини 70-х ця лексема остаточно втрачає свої позиції та остаточно витісняється з письмового вжитку. У цьому випадку показовим є те, що Олекса Синявський як мовознавець, що належав до поміркованих пуристів, обрав саме лексему українського походження, що може свідчити про його свідоме й критичне ставлення до запозичень у тих випадках, якщо в мові вже є необхідне найменування для цього поняття. Окрім поглядів самого Синявського, цей випадок може вказати нам і на сучасні тенденції української мови, а саме на активніше засвоєння запозичених слів, що може бути пов'язано з появою інтернету й глобалізацією.

Щодо особливостей орфографії, то, як і в Сімовича, вживання дефіса й роздільне написання у частках і складних прислівниках відрзняються від сучасного (*де-які, де-що, як-найкраще, яко мога, раз-у-раз*).

З вище перерахованого вибіркового переліку рис видно, що подекуди мова Синявського відрізняється від сучасної літературної мови, проте його Порадник значно більш наближений до сучасного читача й набагато більш зрозумілий йому, оскільки має більше спільних рис із сучасним правописом і мовним стандартом, ніж Граматика Сімовича, хоч з моменту її написання минуло більш ніж 100 років і деякі лексеми чи варіанти їх написання на сьогодні вже не є активно вживаними.

Висновки

Вибірково проаналізувавши правописні традиції, а також фонетичні, морфологічні, лексичні й орфографічні риси «Практичної граматики української мови» Василя Сімовича й «Порадника української мови» Олекси Синявського, можемо зробити висновок, що на момент, коли відбувалися активні кодифікаційні процеси української мови, індивідуальні мовні риси мовознавців могли позначатися на науковому викладі їхніх праць. Зокрема відмінності в правописній традиції і вибір щодо вживання певних лексем зумовлений походженням і формуванням авторів у різному діалектному мовному середовищі. Так само на стилістику мови граматик могло впливати бажання мовознавців наблизити науково викладені правила до менш освіченого читача й подати їх у доступній формі навіть для не носіїв української мови. Стилiстична iз сучасного погляду розмaїтiсть праць обох мовознавцiв i наявнiсть у їхнiй мовi багатьох розмовних i дiалектних елементiв може свiдчити про те, що тодiшнiй стан української мови й потреба у швидкому заповненнi лакун у рiзних сферах мовлення спонукали вчених до черпання матерiалу з народної мови, з дiалектних запасiв, з iнших мов тощо.

За допомогою словникiв i корпусу українських текстiв ГРАК ми змогли проаналiзувати динамiку вживання певних лексем i їх фонетично вiдмiнних варiантiв, якi траплялися в мовi граматик. Тенденцiї занепаду бiльшостi проаналiзованих лексем i трансформацiю варiантiв написання можна частково пояснити полiтикою русифiкацiї радянської влади й прагненням наблизити українську мову до російської. Проте так само витiснення на маргiнес певних слiв можна пояснити природним вiдсiюванням, що є частиною розвитку будь-якої мови. Або ж у коренi цих явищ може бути адаптацiя запозичених слiв, що пов'язано з глобалiзацiйними процесами. Ця розвiдка має радше описовий характер, i занурення в причини вище описаних нами явищ потребує подальших дослiджень.

Список використаних джерел

1. Андросова Л. С. Розвиток головного резонатора естрадних вокалістів. URL: <https://vseosvita.ua/library/rozvitok-golovnogo-rezonatora-estradnih-vokalistiv-278430.html> (дата звернення: 29.05.2024).
2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017-2024. URL: uacorporus.org. (дата звернення: 02.06.2024).
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 335 с. (Альма-матер). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009511> (дата звернення: 03.06.2024).
4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. Київ, 1907–1909. *hrinchenko.com* URL: <http://hrinchenko.com/> (дата звернення: 02.06.2024).
5. Дорошенко В. Др. Василь Сімович. Практична граматики української мови. *Вісник політики, літератури й життя*. 1918. URL: <https://zbruc.eu/node/82422> (дата звернення: 03.06.2024).
6. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. 2-ге вид. Нью-Йорк : Вид. Корпорація “Булава”, 1954. Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. 512 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/13527-doroshenko-d-istoriya-ukrayini-1917-1923-rr-t-2-ukrayinska-getmanska-derzhava-1918-r/> (дата звернення: 30.05.2024).
7. З історії українського букваря (електронні копії видань з фондів музею). Педагогічний музей України Національної академії педагогічних наук України. *pmu.in.ua* URL: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/z-istoriyi-ukrayinsko-ho-bukvary-a-elektronni-kopiyi-vydan-z-fondiv-muzeyu/> (дата звернення: 10.05.2024)

8. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови : близько 20 000 синонім. рядів / Святослав Караванський. 4-те вид., опрац. і значно допов. Львів: БаК, 2012. 523 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001753> (дата звернення: 28.05.2024).
9. Карікова Н. М. Погляди Олекси Синявського на внормування української літературної мови. *Наукові записки міжнародного гуманітарного університету* : матеріали Всеукр. наук. конф., 15 груд. 2023 р. Одеса, 2023. С. 39–43. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/09> (дата звернення: 01.06.2024).
10. Козелко І. Теоретичні засади української лінгвістичної термінології у доробку Василя Сімовича. С. 111–140. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-143-5-5> (дата звернення: 31.05.2024).
11. Козелко І. Терміни на позначення службових частин мови у «Граматичі української мови» В. Сімовича. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2016. № 63. С. 302–306. URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1764> (дата звернення: 31.05.2024).
12. Лева Т. Яната & Сапегін: Відомі ботаніки з Миколаївщини. *imykolayivchanyn.com*. URL: <https://imykolayivchanyn.com/uk/eternal-yanata-sapyegin-vidomi-botaniky-z-mykolayivshhynuy> (дата звернення: 30.05.2024).
13. Леонтович В. М. Зібрання творів. У 4 т. Т. 4. Київ: Сфера, 2006. 480 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Leontovych_Volodymyr/Zibrannia_tvoriv_Tom_4/ (дата звернення: 28.05.2024).
14. Мазур П. Є. Медична термінологія часів Української Народної Республіки 1917–1920 рр. *Українські медичні вісті*. Т. 13. №3 (88). 2021. С. 215–217. URL: <https://umv.com.ua/index.php/journal/article/view/276> (дата звернення: 02.06.2024).
15. Матушак І. Синтаксичні терміни у доробку Василя Сімовича крізь призму сучасних синтаксичних теорій. *Теорія і практика викладання української*

- мови як іноземної. 2023. № 17. С. 202–207.
URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinos/article/view/3929/4324> (дата звернення: 03.06.2024).
16. Наські Граматки. *Основа: Южно-русский литературно-ученый вестник*. 1862. № 4. С. 64–82.
URL: https://archive.org/details/osnova_1862_1/page/n225/mode/2up (дата звернення: 02.06.2024).
17. Півторак Г. П. Желехівка. *Енциклопедія сучасної України* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [на ін.]. Київ, 2009. Т. 9.
URL: <https://esu.com.ua/article-18996> (дата звернення: 02.06.2024).
18. Свенціцький І. Василь Сімович. Доповідь. *Львівські вісті*. 1944.
URL: <https://zbruc.eu/node/88032> (дата звернення: 03.06.2024).
19. Синявський О. Н. Порадник української мови / ред. В. Сімович. Харків; Берлін; Нью-Йорк : Космос, 1922. 150 с.
URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013481> (дата звернення: 02.06.2024).
20. Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат : Вид. т-ва «Укр. Рух», 1918. 368 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/simovych-v-praktychna-gramatyk-a-ukrayinskoji-movu/> (дата звернення: 02.06.2024).
21. Словник української мови в 11 томах. *Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР* / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: sum.in.ua (дата звернення: 02.06.2024).
22. Словник української мови у 20 томах. Т. 1-12 (А-ПРЕФЕРЕНЦІЯ). *Український мовно-інформаційний фонд НАН України* / ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, з 2010.
URL: sum20ua.com (дата звернення: 02.06.2024).
23. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / уклад. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. 3-є вид., випр. і доп. Відень: Книгарня тов-ва ім. Шевченка, 1914.

- 202 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001996> (дата звернення: 28.05.2024).
24. Товстик М. «Популярна» брошура. Рада. Газета політична, економічна і літературна. Київ: 05.09.1910 (18.09.1910), №202. 4 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f2/Rada_1910_202.pdf (дата звернення: 28.05.2024).
25. Український правопис 2019 року / НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).
26. Черемська О.С. Мовна особистість Олекси Синявського в історії Харківської філологічної школи 20 – 30 рр. ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. «Філологія»*, 2015. Вип. 73. С. 47–54. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/12988> (дата звернення: 02.06.2024).
27. Черемська О. С. Проблеми кодифікації української мови в лексикографічній діяльності Харківської філологічної школи (20–30 рр. ХХ ст.) // О. С. Черемська. Лексикографія та в початку на ХХІ в. Доклади от Седмата меж. конф. по лексикографія и лексикология (София, 15–16 октомври 2015 г.). София : Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016. С. 199–209. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/14712> (дата звернення: 02.06.2024).
28. Шевельов Ю. Василь Сімович, як мовознавець. *Краківські вісті*. 1944. URL: <https://zbruc.eu/node/90444> (дата звернення: 03.06.2024).
29. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця // Мова. Національність. Денаціоналізація = Language. Nationality. Denationalization : ст. і фрагм. / Олександр Потебня ; упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельова; Укр. Вільна Акад. Наук у США. Нью-Йорк: [б.в.], 1992. С. 7–46.

30. Шевельов Ю. О. О. Потебня і стандарт української літературної мови. *Вибрані праці. книга I. мовознавство.* / упоряд. Л. Масенко. Київ, 2008. С. 461–497.
31. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ : Вид. дім «КМ Акад.», 2002. 132 с.
32. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. Нью-Йорк : Сучасність, 1987. 295 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/15218/file.pdf> (дата звернення: 03.06.2024).

Додатки

1. Покликання на папку з графіками (додатки №1–4, 6, 8–21):

https://drive.google.com/drive/folders/1eEdrvbo6tP6o1SiliYCYqKP9HW_G0y2c?usp=drive_link

2. Додаток №5. Контексти вживання лексеми «лічитися»:

https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#concordance?corpname=grac16&tab=advanced&queryselector=lemma&keyword=%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F&attrs=word%2Clemma&viewmode=sen&attr_allpos=kw&linenumbers=0&refs_up=1&shorten_refs=0&glue=0&itemsPerPage=500&structs=s%2Cg&refs=%3Ddoc.title%2C%3Ddoc.author%2C%3Ddoc.date&default_attr=lemma&showresults=1&f_tab=advanced&c_cfromw=-2&c_ctow=2&c_itemsPerPage=500&c_showresults=1&c_customrange=1&operations=%5B%7B%22name%22%3A%22lemma%22%2C%22arg%22%3A%22%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%22%2C%22active%22%3Atrue%2C%22query%22%3A%7B%22queryselector%22%3A%22lemmarow%22%2C%22lemma%22%3A%22%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F%22%2C%22lpos%22%3A%22%22%2C%22qmcas%22%3A0%7D%2C%22id%22%3A6746%7D%2C%7B%22id%22%3A4710%2C%22name%22%3A%22filter%22%2C%22arg%22%3A%22%D0%B7%20-2%2C%202%22%2C%22query%22%3A%7B%22pnfilter%22%3A%22p%22%2C%22queryselector%22%3A%22cqlrow%22%2C%22filpos%22%3A-2%2C%22filtpos%22%3A2%2C%22cql%22%3A%22%5Bword%3D%5C%22%D0%B7%5C%22%5D%22%7D%2C%22active%22%3Atrue%7D%2C%7B%22name%22%3A%22filter%22%2C%22arg%22%3A%22%5B%232688308%7C%2322158946%7C%2322819274%7C%23224972196%7C%23247357893%7C%23256728775%7C%23508251853%7C%23508273346%7C%231178382620%7C%231419573398%7C%231421595488%7C%231649010003%7C%231649010687%7C%231649941607%7C%231656965826%7C%231707135324%5D%22%2C%22query%22%3A%7B%22pnfilter%22%3A%22p%22%2C%22queryselector%22%3A%22cqlrow%22%2C%22desc%22%3A%22%5B%232688308

%7C%2322158946%7C%2322819274%7C%23224972196%7C%23247357893%7C
 %23256728775%7C%23508251853%7C%23508273346%7C%231178382620%7C
 %231419573398%7C%231421595488%7C%231649010003%7C%231649010687%
 7C%231649941607%7C%231656965826%7C%231707135324%5D%22%2C%22cq
 1%22%3A%22%5B%232688308%7C%2322158946%7C%2322819274%7C%23224
 972196%7C%23247357893%7C%23256728775%7C%23508251853%7C%2350827
 3346%7C%231178382620%7C%231419573398%7C%231421595488%7C%231649
 010003%7C%231649010687%7C%231649941607%7C%231656965826%7C%2317
 07135324%5D%22%2C%22filfpos%22%3A0%2C%22filtpos%22%3A0%2C%22in
 clkwic%22%3Atrue%7D%2C%22id%22%3A2972%2C%22active%22%3Atrue%7D
 %5D

3. Додаток №7. Контексти вживання лексеми «освідомлювати»:
https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#concordance?corpname=grac16&tab=advanced&queryselector=lemma&keyword=%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8&attrs=word%2Clemma&viewmode=sen&attr_allpos=kw&linenumbers=0&refs_up=1&shorten_refs=0&glue=0&itemsPerPage=500&structs=s%2Cg&refs=%3Ddoc.title%2C%3Ddoc.author%2C%3Ddoc.date&default_attr=lemma&showresults=1&f_tab=advanced&c_itemsPerPage=500&c_showresults=1&c_customrange=1&operations=%5B%7B%22name%22%3A%22lemma%22%2C%22arg%22%3A%22%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%22%2C%22active%22%3Atrue%2C%22query%22%3A%7B%22queryselector%22%3A%22lemmarow%22%2C%22lemma%22%3A%22%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%22%2C%22lpos%22%3A%22%22%2C%22qmcas%22%3A0%7D%2C%22id%22%3A56%7D%5D

АНОТАЦІЯ
ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема: Мова українських граматик початку ХХ ст. (на матеріалі праць
В. Сімовича та О. Синявського)

Студент: Березняк Яна Володимирівна

Факультет гуманітарних наук

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент, Дика Л.В.

Захищена «__» _____ 202_ р.

Короткий зміст роботи